

ANTINÓMIE EXISTENCIÁLNEJ TEÓRIE BYTIA

(Projekt Jaspersovej ontológie)

EVELÍNA BODNÁROVÁ

Azda najcharakteristickejším znakom moderných filozofických snáh je kritické prehodnocovanie základných predpokladov systematického filozofického uvažovania. Tu treba hľadať zmysel tak často vyslovovaného hesla „ad fontes“, hesla nabádajúceho na návrat k prameňom filozofie, k jej pôvodnému určeniu, zmyslu a poslaniu. Pribúda pokusov o nový projekt teórie bytia, integrujúci bohatstvo podnetov moderného filozofického i vedeckého myslenia.

Aj existenciálna filozofia sa vo svojom pôvodnom určení formovala ako úsilie o prekonanie tradičnej filozofie, hlavne v jej krajne špekulatívnom racionalistickom zameraní, o novú teóriu bytia. Charakteristickým znakom tohto úsilia je myšlienka potreby „návratu človeka späť do bytia“, konštituovanie teórie bytia v kategoriálnej schéme, v ktorej „základom všetkých základov“ je ľudská existencia v jej ontologickom určení. Myšlienka „prapôvodu“, „základu“, ako východiska autentickej filozofie a jeho umiestnenia do štruktúry ľudského bytia, poznačuje všetky významnejšie projekty existenciálnej ontológie.

Naša úvaha sa venuje kritickému rozboru jedného z týchto projektov, Jaspersovej teórii bytia, považovanej za charakteristickú ukážku pokusu o ucelenú existenciálnu ontológiu. Súčasne touto úvahou chceme pripomenúť tohtoročné úmrtie jedného z výrazných západných mysliteľov súčasnosti.

Jaspersova filozofia sa predovšetkým vyznačuje existencialistickou snahou o prechod od subjektívne neviazaného myslenia k mysleniu viazanému na subjekt. Základným vzťahným bodom, východiskom a centrom filozofických úvah sa stáva pojem ľudskej existencie. Logicky z toho vyplynul odklon od abstraktného myslenia a orientácia na konkrétne útvary bytia; medzi ktorými dominuje ľudská existencia, ako aj odmietanie všeobecne platného predpokladu ako prostriedku na uchopenie existenciálnych vzťahov. Veď existenciu v jej jedinečnosti, neopakovateľnosti a jednorazovosti možno podľa Jaspersa uchopiť iba v skúsenosti a zážitku; čas a historicita takto nadobúdajú závažnú úlohu a s upred-

nostnením vôľového aspektu narastá dôraz na etickú orientáciu. Jazyk ako forma zdelovania sa vzťahom na terminológiu hlboko vzťahuje do filozofie.

Napriek tomu hneď na začiatku, už pri prvom zbežnom prístupe k jeho dielu dospejeme k poznatku, že jeho filozofia nekryje, ale jednoznačne prekračuje okruh tzv. vlastnej existencialistickej problematiky. Najlepšie to vidieť na stavbe jeho hlavného diela *Philosophie*, v ktorom táto problematika je vklínená ako druhý diel — *Existenzerhellung* — medzi *Philosophische Weltorientierung a Metaphysik*. A Jaspers výslovne potvrdzuje: „Ani na okamih som nepovažoval osvetľovanie existencie za jedinú tému filozofie. Osvetľovanie existencie je nevyhnutným momentom celku, ale nie celkom samotným.“¹ A tak i jeho typicky existencialistické zameranie na filozofiu ľudského života, na otázku o ľudskom bytí a jeho pozícií v univerze možno chápať a súčasne kvalifikovať ako predpoklad a ako súčasť celku jeho teórie bytia, ktorú sa Jaspers na rozdiel od niektorých spolupútnikov tohto prúdu pokúsil systemizovať. A tak napriek svojmu radikálnemu odporu k systémovej filozofii, považujúc ju za umŕtvenie každého myslenia, vytvoril zložitú schému bytia, teóriu o obklopujúcom (des Umgreifenden),² v ktorej jednotlivé druhy, spôsoby obklopujúceho konštituuujú sféry objektovej i neobjektovej reality.

Základom Jaspersovej teórie bytia je myšlienka, že pod povrchom subjekt-objektového delenia vo filozofii sa nachádza jeden prazdroj, z ktorého vystupujú subjekt i objekt poznania ako formy, spôsoby alebo *druhy obklopujúceho* (Weisen des Umgreifenden). Tieto druhy Jaspers rozčleňuje do organickej schémy originálnym, no dosť diskutabilným spôsobom, ktorý sa usiluje zdôvodniť asi takto:

Človek sa bytia zmocňuje vždy iba z hľadiska určitého predmetného horizontu. Tento horizont však nemôže v momente prekročiť, hoci ľudské poznanie pokračuje a rozširuje sa od horizontu k horizontu. Ak reflektujeme tento proces, pýtame sa na bytie samo, ktoré nám zdanlivým približovaním sa jednotlivých javov predsa len uniká. Toto bytie nazvané „obklopujúcim“ nie je však horizontom, ale je tým, čo sa nikdy úplne nezjaví, z čoho ešte len vystúpia všetky horizonty. Podľa Jaspersa sa v objektívne prítomnom vždy iba ohlasuje, nikdy sa však samo nemôže stať predmetom; je to, v čom sa všetky veci zdajú, ale aj ostávajú transparentné.

Ako Jaspers dochádza k tejto svojej myšlienke? Aby človek zistil, čo je pravdivé a skutočné, a získal najčistejší pohľad, neovplyvnený ničím, musí sa snažiť myslením preniknúť do čo možno najširšieho rozsahu potenciálneho. Pritom nadobudne skúsenosť, že všetko, čo sa pre nás stane predmetom, je vždy obsiahnuté v čomsi inom, nikdy ešte nie je všetkým, nech je akokoľvek veľké i rozsiahle. Všade, kam sa len dopracujeme, horizont obopínajúci poznané postupuje ďalej, rozširuje sa a núti aj nás ísť ďalej, nedovolí, definitívne zastať. Nikdy sa nemôžeme dopracovať k bodu, odkiaľ by sme sa zahľadeli na celok bytia, ani

¹ *Philosophie I*, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1956, str. ... Úvod z roku 1955.

² Rozpracoval ju až v diele *Vernunft und Existenz* (1935) a hlavne v monumentálnej práci *Von der Wahrheit* (1948).

nezískame rad stanovísk, súhrnom ktorých by sa nám bytie čo len nepriamo naznačilo ako ukončené, uzavreté. Vždy však myslíme v rámci určitého horizontu. Tým, že vždy prekonáme určitý horizont, že sa jedným horizontom ohlasuje čosi ďalšie, čo ho obklopuje, vzniká *otázka o tom, čo obklopuje, otázka o obklopujúcom*. Obklopujúce však nemá byť horizontom, v ktorom sa nám javí každý druh skutočného a pravdivého, ale to, čím je každý horizont obklopený, v čom je obsiahnutý.

Obklopujúce sa Jaspersovi sprítomňuje, ale takisto i stráca v dvoch protihlahlých perspektívach. Vystupuje buď ako *bytie samo*, ktoré je všetko, v čom sme a prostredníctvom čoho sme. Alebo vystupuje ako *obklopujúce, ktoré sme my* a v ktorom vystupuje každý určitý modus bytia. Toto „obklopujúce, ktoré sme my“ je podmienkou, médiom, iba v ňom a cezeň sa celé bytie stane bytím pre nás. Ani v jednom prípade nie je obklopujúce súhrnom toho-ktorého spôsobu, druhu bytia, z ktorého poznáme iba časť, ono je *celkom*, „... ako najkrajnejší, samonosný základ bytia, či už bytia *osebe* alebo bytia *pre nás*.“³

Akonáhle sa človek pokúša osvetliť obsah obklopujúceho ako celku, nazdáva sa Jaspers, štiepi sa mu ono na jednotlivé druhy obklopujúceho, na jednotlivé oblasti skúmania. Toto členenie prebieha podľa zorného uhla, aký si určí. Ako prvý je prirodzený, najobvyklejší pohľad na bytie, ktoré je aj bez nás bytím. Z tohto hľadiska vníma Jaspers bytie ako *svet* a ako *transcendentno*. Druhý pohľad smeruje cez „obklopujúce, ktoré sme my“, a od čias Kanta, zdôrazňuje Jaspers, stal sa pri filozofovaní nevyhnutnosťou. Toto bytie je aj ťažiskom Jaspersových úvah. Rozčleňuje ho podobne ako v *Existenzerhellung* sme *tu-bytím* (Dasein) v čase, sme médiom *vedomia vôbec*, ako oblasti všeobecne platného poznania, sme aj priestorom *ducha*, tvorivej duchovnej totality ľudstva. Ani jeden z druhov „obklopujúceho, ktoré sme my“, ešte nevyčerpáva obklopujúce, ale pri ich skúmaní sa nevyhnutne narazí na základ, pôdu týchto druhov, na *existenciu*, vlastné bytie „ja“. Všetky tieto mody organicky spája *rozum* (Vernunft) v neustálej snahe zjednocovania.

Vznikajú tu dva rezy: horizontálny, z hľadiska imanentnosti sa do jednej roviny dostávajú svet, tu-bytie, vedomie vôbec a duch. Pri vertikálnom reze z hľadiska transcendentnosti figuruje existencia a transcendentno. Rozum má byť spojivom všetkých druhov obklopujúceho v nás.

Treba pripustiť, že ide o nevednú a zaujímavú myšlienkovú projekciu. No aj ak by sme odhliadli od duality východiskového postoja vedú konzekvencie formulácií nevyhnutne k rozporom. Naviac možno konštatovať, že teória bytia ako obklopujúceho pôsobí vo svojej skladbe veľmi subjektívne, umelo a výber Jaspersových siedmich druhov obklopujúceho zdá sa byť realizovaný akoby ľubovoľne. Logicky sa vôbec neprejavuje nevyhnutnosť, prečo práve ten-ktorý druh bol zvolený a nie iný, ani prečo ich je práve sedem, a nie viac alebo menej, vzhľadom na rozmanitosť reality. Sám autor hovorí, že ich: „... členenie nepredstavuje nevyhnutné ododenie z určitého princípu, ale stretanie na hraniciach,

³ *Vernunft und Existenz*. Mnichov 1935, str. 43.

prijímanie spôsobov, v ktorých sa nám pôvodne sprítomňuje bytie“.⁴ Toto členenie si vyvodzuje zo základnej skúsenosti, že „... v každom predmete nemám len jeden určitý predmet medzi inými, ale v osvetľovaní obklopujúceho pôvodu skusujem súčasne viac pôvodov, akonáhle sa dostanem z neurčitosti všeobecného obklopujúceho k postihnutiu (Innewerden) jedného obsahu. Nie je ich síce ľubovoľne mnoho, ale v mnohorakosti javov objavujem týchto niekoľko základných druhov zmyslu bytia. Ich diferencovanosť sa neurčuje definatoricky ako diferencovanosť predmetov, ale sa skôr vyjavuje — lebo je daná pred každou predmetnosťou — v pokračujúcom skusovaní základných hraníc ako vždy obklopujúce vedomie v mnohosti základných obsahov bytia.“⁵

Napriek tomu, že Jaspers tak usiluje o organické členenie, nepôsobí jeho schéma presvedčivo. Kým prvé delenie, vôbec nie originálne, núka sa v gnozeologickej relácii skoro samo, sú ďalšie členenia — aj keď sčasti, pokiaľ ide o tu-bytie, vedomie vôbec a ducha prijateľné, ak máme na mysli fyzikum človeka, pojmové myslenia a tvorivú ľudskú aktivitu — pomerne násilnou štruktúrou a boli vystavené častej kritike.⁶

V myslení o obklopujúcom bytí i myslenie musí sa stať obklopujúcim, vyvodzuje Jaspers, a preto musí preskočiť všetky kroky diskurzívneho myslenia, prelomiť ho, aby sa vedomie otvorilo k obklopujúcemu. Tento druh poznania Jaspers niekedy nazýva základným vedením, vnútorným uistením sa (Innsein) najčastejšie však *filozofickou vierou*. Túto vieru, pravda, odlišuje od náboženských vier, napriek tomu má však s nimi mnoho spoločného. Jaspers ju charakterizuje ako súčasné sprítomnenie sa v polaritách subjektívneho i objektívneho bytia, lebo, ako dôvodí, obklopujúce sa nám nesprítomňuje na vonkajšej dráhe poznania, ktorou sa pohybujeme smerom k pôvodnému vlastnému zdroju. Sartre má teda značný kus pravdy, keď tvrdí, že Jaspersovo myslenie je „teológiou, ktorá sa neodvažuje priznať si meno“.⁷ Jaspers na rozdiel od iných filozofov existencie nevedel primerane využiť svoju metódu a tak posunúť filozofické uvažovanie od vznášania sa k objektívnemu výskumu, sľubujúcemu, aj keď obmedzené, predsa len určité konkrétne výsledky.

Uvádzaná výčitka však nie je Jaspersovi neznáma. Stretáva sa s ňou aj v každej polemike, vedenej zo strany jednak scientisticky orientovaných filozofov, a jednak zo strany filozofov, uvažujúcich v intenciách tradičnej špekulatívnej filozofie, alebo tzv. konceptuálnej filozofie. Prijíma ju ako logický dôsledok svojho úsilia o novú orientáciu vo filozofii, orientáciu budujúcu na „páde Descartesovho rozumu“, na odmietnutí viery vo všemocnosť a výlučnosť konceptuálnej interpretácie sveta. Nepopiera síce jej suverénnu silu a právomoc vo svete objektov, alebo ako to on nazýva vo svete „objektívneho myslenia“. Je ďaleko od lacného podceňovania vedeckého bádania vo sfére objektov objektívneho sveta.

⁴ *Von der Wahrheit*, München 1958, str. 50.

⁵ Tamtiež, str. 51.

⁶ Pozri P. A. Schilpp, *The Library of Living Philosophers. The Philosophy of Karl Jaspers*.

⁷ R. Garaudy, *Perspektivy člověka*, Praha 1964, str. 118.

A predsa tu vystupuje radikálny odklon od filozofickej tradície, rozvíjanej v intenciách Descartesovho racionalizmu, teda tradície, ktorá azda najvýraznejšie poznačila a ovplyvnila vývin novovekej filozofie. Odklon nielen koncepcný, obsahový ale aj metodický. V čom je príčina takého dôkladného rozpoltenia bytia na objektívne a neobjektívne, takej radikálnej kritiky konceptuálneho myslenia a takého jednoznačne postaveného dôrazu na prioritu neobjektívneho sveta, to znamená sveta existencie a transcendentna? Je možné, že Jaspers buď precenil krízu tradičnej špekulatívnej filozofie, alebo nedocenil dosah scientizmu pre filozofické uvažovanie. Je aj možné, že preexponoval svoje obavy z dôsledkov vedecko-technickej revolúcie pre osudy človeka alebo že napokon vlastné životné skúsenosti, vlastný životný osud a povaha rozhodli pre orientáciu, ktorá v mnohom pripomína tradičnú filozofiu úniku.

Nie je však tiež vylúčené, že my príliš radikalizujeme Jaspersovu myšlienku o nezlučiteľnosti sveta objektov so svetom ľudskej existencie a svetom transcendentna. Nemožno totiž poprieť u Jaspersa úsilie o „systematické“ ponímanie sveta, aj keď úspech je problematický hlavne preto, že chce integrovať to, čo je svojou povahou nesystematické, „superracionálne“, mystické. Preto Jaspers stojí mimo jedného z hlavných myšlienkových úsilí modernej filozofie, úsilia o zvedčenie filozofie.

Jaspers sa chce dištancovať od filozofie popierajúcej existenciu objektívneho materiálneho sveta, nezávislého na ľudskom vedomí. Chce sa dištancovať aj od filozofického postoja, podľa ktorého svet je výtvarom subjektu, vedomia a jeho existencia je teda závislá na aktivite subjektu, vedomia. Neakceptuje ani Husserlove transcendentálne vedomie ako apriórny predpoklad každej konštitúcie. Pre neho je svet kvalitatívne diferencovaný tak, že jednotlivé sféry bytia sú neredukovateľné jedna na druhú a ich výskum vyžaduje špecifické metodologické postupy. Jeho *obklopujúce* je pluralitné, a predsa ho vnútorne spája neznáma, neuchopiteľná väzba samého autentického pôvodu bytia, akéhosi platónskeho „hypodoché“, ktoré má byť predpokladom, pôvodom, zmyslom a podstatou bytia v celku.

Svet, ako sa nám javí v „priestorových obrazoch“, svet objektov — objektové bytie — je nepopierateľnou realitou a bytostným predpokladom filozofickej orientácie človeka vo svete (philosophische Weltorientierung). Filozofa Jaspersa tento svet však zaujíma v jedinej súvislosti, v súvislosti s ľudskou možnosťou stať sa len objektom medzi objektami, alebo s možnosťou vo vedomí hranice, na ktorú vo svojej orientácii v tomto svete neustále naráža, vo vedomí nevyhnutnosti „stroskotania“ ak sa uspokojí v ňom, ísť ďalej po zložitej námáhavej ceste vnútorného zápasu za hlbším, pre človeka základnejším zmyslom života, ktorým je dosiahnuť autentickú existenciu, vlastné bytie seba. Priestor objektov má byť priestorom vedy a nie priestorom filozofie. A aj človek ako objektovo komponovaný, ako súčasť objektového bytia je tak isto priestorom pre vedecký výskum. Každý pokrok v tomto priestore je eminentne dôležitý pre človeka, má nesmierny význam, nie však preto, aby sa zhromažďovali poznatky pre poznatky, ale aby dal hlbší zmysel ľudskej potrebe orientovať sa vo svete.

Hľadanie tohto zmyslu už nespadá do kompetencie vedy, ale do filozofie. Jaspers ho nevyhnutne viaže na filozofické uvažovanie o ľudskej existencii a transcendentne.

Každá forma filozofovania je determinovaná svojím prístupom k otázke bytia, spôsobom, akým sa pokúša problém bytia riešiť. To platí aj pre Jaspersa, ktorému jeho teória obklopujúceho vyplýva z cesty, akú si pri skúmaní bytia vybral. Väčšina ontológií volí postup, ktorý azda najlepšie možno charakterizovať otázkou, čo je bytie? Tu sa žiada ako priama odpoveď pokus vyjadriť, čo v tom-ktorom prípade bytie predstavuje. Otázka čo? si nárokuje ako odpoveď definíciu, pojem veci. Predpokladom takéhoto spytovania sa je, či si to už pýtajúci uvedomuje alebo nie, že sa veci a ich bytie považujú za navždy vopred dané. A táto otázka súčasne predpokladá, že sa už vie, ako vec je, aby sa o nej ako takej vôbec mohlo hovoriť. Otázka „čo“? sa nepýta na spôsob bytia, ale na určujúcu povahu tej-ktorej veci, alebo inak povedané, pýta sa na esenciu a nie na existenciu. Pri skúmaní spôsobu bytia vecí je zaiste zapotreby pýtať sa aj otázkou „ako“? lebo „ako“ sa viaže na „je“. Za otázkou primerane sa vzťahujúcu na bytie, možno podľa filozofov existencie považovať predovšetkým takú otázku, ktorá vyplýva z faktu, že bytie je. Otázka „ako je bytie?“ nepriamo v sebe zahrňuje aj otázku o tom, čo ono je, konštituuje spôsob jeho existencie.

Jaspersov prístup k bytiu, jeho postup pri hľadaní bytia i sama teória bytia je na rozdiel od tradičných ontológií práve najvýstižnejšie a najcharakteristickejšie vyjadrená týmto druhým postupom. Jaspers vychádza zo základnej myšlienky Kantovej filozofie, z oddelenia veci osebe od javu. Staví si problém, ako sa bytie ako bytie osebe môže stať pre nás javom, a preto základnou Jaspersovou otázkou je, *ako je bytie pre nás*. „Ako môžeme a musíme myslieť bytie, ak chceme o ňom hovoriť?“, pýta sa v úvode k svojmu dielu *Philosophie*. Teda základným rozdielom medzi Jaspersovou existenciálnou ontológiou a inými ontológiami je, že ona sa nepokúša určiť bytie priamo, ale bytie, aké môže byť pre nás. Väčšina ontológií, nazdáva sa Jaspers, je od samého začiatku odsúdená na to, aby prijali formu partikulárnej vedy, myslenie v obklopujúcom však vytvára inú základnú orientáciu, umožňujúcu všetky možné vzťahy s tým, čo je. Kým svoju *Philosophie* začínal „orientáciou vo svete“, sondou a usporiadaním spôsobov nášho poznania vo svete a mimo neho, myslenie v obklopujúcom⁸ rozvíja komprehenzívnu orientáciu v bytí. Tu sa už netreba ďalej zaoberať metodickými postulátmi skúmaní vedeckého sveta, ale spôsobmi, akými sa možno priblížiť k tomu, čo je. Naším objektom sa tu stane nie *čo je*, ale *že je* predstavuje originálny východiskový bod, z ktorého vyrastá systematická forma siedmich druhov obklopujúceho. Pretože k tomu istému identickému bytiu sa prístupuje rozličnými spôsobmi rozdielne. Pri ich hľadaní je Jaspers podnecovaný otázkou, *ako* sa nám bytie môže javiť vždy iným spôsobom. Poznanie foriem javov jediného bytia ho zbavuje nevyhnutnosti zaoberať sa jednotlivými individuálnymi stránkami pohľadu, ktoré mohutný kolobeh sveta pre-

⁸ Pozri dielo *Von der Wahrheit*.

zentuje ako jedine reálne v tom-ktorom prípade. Namiesto toho, presvedčuje Jaspers, musí dôjsť k transformácii vo vedomí rozmyšľajúceho, jej prostredníctvom sa má dostať do iného vzťahu k bytiu. Účelom Jaspersových vývodov však nie je *poznať bytie*, ale *vedieť o bytí*, čo sa dá vedieť o ňom prostredníctvom foriem jeho prejavovania.

Spomínaný nový vzťah k bytiu zahrňuje v sebe i vedecké poznanie. Kým mnohé iné ontológie degradujú hodnotu špeciálnych vied, alebo ich považujú za druhoradé, lebo ich objavy považujú za odvodené zo svojich vlastných princípov, oceňuje Jaspers vo svojej filozofii obklopujúceho vedecké myslenie ako nevyhnutný tranzitný stupeň a funkčne ho zapája do filozofického myslenia. Bez exaktného poznania, dôvodí, stalo by sa obklopujúce mystickým výstrelkom a systematická forma jeho siedmich druhov iba hrou. Preto transcendovanie ako imanentný prístup k obklopujúcemu vždy musí vychádzať z pevného základu, ktorý si človek vytvára oproti vnútornému i vonkajšiemu horizontu.

A tak sa ontológia v jeho učení, premieňa „z rozrobenosti mnohorakých možností na poznanie základných podstatných určení bytia“.⁹ Ontológia mu už nepredstavuje poznanie samého bytia, ale ako kategoriálne učenie chce byť poznaním spôsobov a foriem, v ktorých sa bytie stáva predmetne mysliteľným.

Jaspersova základná myšlienka je pomerne jednoduchá: aj najobsiahlejšie hľadisko vedeckého bádania a prenikajúceho (durchdringend) myslenia umožňuje iba partikulárne poznatky. Uznanie tohto faktu, rezonujúce súčasne vždy so základným pocitom nevyhnutnosti „stroskotania“ vysvetľuje, prečo človek nikdy nedokáže „prísť k sebe“ v niečom, čo možno uchopiť. Preto je potrebné „prekročiť“ partikulárny rozum, ale neslobodno sa ho vzdať. Naše opory a úžitkové formy sa tak síce začnú vznášať, ale stanú sa vo vlastnom slova zmysle perufami, ktorými človek všetko poznáva v „obklopujúcich“, to znamená v tom, „čo obklopuje on“ a v tom, „čo obklopuje jeho“ a ktorými v transcendujúcom myslení zažíva všetko ako spôsob a druh tohto svojho pohybu. Jaspers za svoju vlastnú tému nepovažuje obsah poznania, ale osvetľujúce poznanie, odpútané od všetkého fixovaného. Preto zásadne odmieta tri druhy postojov: vedecký totalizmus, ktorý si myslí, že všetko čo je, dokáže sprístupniť vedecky, absolutizmus každej filozofie, nazdávajúcej sa, že radikálne pochopí bytie a napokon teologický dogmatizmus, prehršujúci sa proti „obklopujúcemu bytiu transcendentie“ tým, že ju chce spútať do sveta slov. Pretože, tvrdí, „vieme vždy iba v celku a nie sám celok...“¹⁰

Podľa Jaspersa sa všetky projekty bytia od púheho roztriedovania javov sveta až po rozsiahle ontológie pohybujú v predmetnom. K obratu pri poznávaní bytia dochádza pre neho až u Kanta. Je presvedčený, že až Kantova „transcendentálna metóda“ osvetľuje, aké možnosti poskytuje predmetné bytie pre poznanie, názornosť a pre správne konanie v podmienkach daných vo vedomí vôbec. Ak teda Kant hovorí o mohutnostiach ľudskej duše, nemá, podľa Jaspersa, na myslí ani psychologické mohutnosti, ani stupne poznania, ale pred-

⁹ *Von der Wahrheit*, str. 204.

¹⁰ *Nietzsche und das Christentum*. München 1946, str. 47.

poklady obklopujúceho, prejavované v čase prostredníctvom vedomia vôbec. „Obklopujúce vedomia vôbec“ sa objasňuje v a priori, ktoré kodifikuje platnosť všetkého poznania, nazerania a konania.

Hľadanie vlastného bytia je od začiatku jednou zo základných úloh filozofie. Od čias Kanta sa však stále výraznejšie ukazuje, hovorí Jaspers, že jedine možné východisko je len *od bytia, ktorým sme my*.

Človek je tu-bytie (Dasein), to znamená živé telo a duša. Ako tu-bytie som začiatkom i koncom, som v kontakte s okolitým svetom, skusujem svojráznosti svojho tela, ako ono vníma, ako je zasahované zvonka, na čo reaguje. Ako tu-bytie patrí k svetu a prírode ako jeden z druhov bytia medzi inými. — Ako vedomie vôbec mám schopnosť syntézy, ktorou je podmienená všetka predmetnosť; ona sprostredkúva všeobecnú platnosť, zákonitosť, zdeliteľnosť a pravdu. — Ako duch som celok chápujúceho myslenia s funkciou všeobecného vzťahovania, som miestom a hranicou rozhodovania, som celkom vedomia, oduševneného vnútorným súvislým pohybom ideí.

Stredobod filozofovania sa však dosiahne iba vo vedomí novej existencie. Existencia je obklopujúcim, no nie v zmysle šírky horizontu všetkých horizontov, ale ako zdroj, pôvod, ako podmienka bytia sebou, bez ktorého by celá tá šírka vybledla. Existencia, hoci sa sama nikdy nestane objektom a tvarom, má byť nositeľom každého druhu obklopujúceho.¹¹

„Obklopujúce, ktoré sme my“, jestvuje iba vo vzťahu k čomusi inému. Pre vedomie vôbec je tým „iným“ svet, pre existenciu je to transcendentno. Na otázku, čo stojí oproti celku bytia sveta, vystupuje ako odpoveď: „Bytie, ktoré nie je, ale môže a má byť, a preto rozhoduje o tom, či je večné. Toto bytie som je sám ako existencia.“¹² Pritom existencia nefiguruje ani natolko ako pojem bytia, ale skôr ako pojem hodnoty.

Možné tu-bytie je nehotové, stojí medzi životom a smrťou, teda medzi začiatkom i koncom a zoči-voči týmto dvom hraničným bodom svojho jestvovania nadobúda charakter otáznosti, naplnenej úzkosťou.

Človek si najprv uvedomí, že je tu a obsah tohto tu-bytia predstavuje jeho konečný, pomínuteľný vitálny život. Ponad tento vitálny život človek uskutočňuje činy, ktorými riskuje byť sám sebou, nimi slobodne a uvedomele stvára svoj osobný život. Existenciálne vedomie chce byť teda tvorivým a formujúcim vedomím osobnosti, vedomím slobody. Existenciálna osobnosť je ohrozená a plná úzkosti pri pohľade na svoje tu-bytie, pýta sa na zmysel tohto konečného tu-bytia, ktorý môže očakávať od metafyzického bytia, od bytia vôbec. No hneď sa vynorí rozpor. Na jednej strane vie ľudské vedomie postihovať svet len ako mnohosť predmetov, na druhej strane má prekročiť ponad fragmentárne vedenie o svete. Jaspers nemôže pripustiť nijaké poznanie vecí o sebe, hlása iba formálne bezprostredné transcendovanie, pre neho je vedomie o svete „hraničným vedomím“, pojem sveta mu je pojmom hranice v zmysle regulačívnej idey.

¹¹ *Vernunft und Existenz*, str. 52.

¹² *Philosophie II*, str. 2.

Človek je viac ako psychofyzický organizmus. Slobodná aktivita vytvára autentické ja. Ja ako osobnosť mu je *stávajúcim sa ja*. Jaspers pritom odníma tomuto ja každú predmetnosť a substanciálnosť a priznáva sa ku existenciálnemu aktualizmu, podľa ktorého nie je existencia nijakým bytím, ale konaním.

Keďže sa nepredmetné neuzemňuje v nijakom pojme, možno ho iba intuitívne nazerať, Jaspers dochádza len k mimoracionálnemu vnútornému postihnutiu (Innewerden), čo skokom transcenduje cez hranicu medzi empirickou a nad-empirickou existenciou.

Dôrazom na podstatnú viazanosť existencie na transcendentno sa Jaspers stavia proti tomu druhu filozofie života, ktorá chce vysvetliť život za života,¹³ a dištancuje sa aj od Heideggerovho pokusu vylúčením metafyzického horizontu dosiahnuť základné štruktúry ľudského bytia.

Autentické bytie je „obklopujúce bytia Ja“ (des Selbstseins). Bytie ja je existencia. Existencia, hoci si ju nikdy nemožno prisvojiť, predsa predstavuje nositeľa každého spôsobu „obklopujúceho, ktoré sme my“. A tu, hovorí Jaspers, kde všetko pred vedychtivým uchopením uniká, je súčasne os, okolo ktorej sa točí všetko, čo sám som, čo vo svete nadobúda pre človeka bytostný význam. Bytie človeka sa nevyčerpáva v obklopujúcich tu-bytia, vedomia vôbec, ducha. Ony síce sú fakticky prítomnými nepochybnými imanentnosťami, a to, čo je mimo nich, zdá sa byť iba imagináciou. Človeka, vyskytujúceho sa v týchto troch spôsoboch „obklopujúceho, ktorým je on sám“, však nevyhnutne prepadá hlboká neuspokojenosť, jeho najvnútornejšie vnútro akoby popritom zmizlo. Toto najvnútornejšie jadro Jaspers charakterizuje ako „temný základ bytia ja, ukrytosť, z ktorej prichádzam k sebe, to, ako čo sám seba vynášam a tvorím, súc si darovaný“.¹⁴ Túto formuláciu možno považovať za najvlastnejšie Jaspersovo vysvetlenie toho, čo v podstate chápe ako existenciu a súčasne za azda najtypickejší príklad, ako z času na čas sám „dešifruje“ pojmy, čo užíva. Akoby na okamih odtiahol záves spred formálnych výpovedí a definícií a my vidíme, že obsah, aký do nich vkladá, sa veľmi často nestotožňuje so zmyslom, ktorý sa pokúšame v nich nájsť, ale dosť často ani s tým, ako ich formuluje na inom mieste on sám. A to, pri už problematickom rešpektovaní jeho vlastných názorov o úlohe pojmov a výpovedí vo filozofickom myslení i pri veľkej dávke tolerantnosti vzhľadom na neadekvátnosť výrazových prostriedkov predmetu skúmania, nijako nemožno akceptovať. Jaspers napr. veľmi často opakuje, že existencia a sloboda sú identické. To by významove znamenalo, že možná existencia, ak sa jej podarí stať sa na vrcholoch svojho jestvovania autentickým bytím, existenciou, rozhoduje a koná *v rámci svojich objektívnych určení a daností slobodne*. Že Jaspers nemá na mysli akúsi svojvoľnú, absolútnu slobodu, nezávislú od objektívnych väzieb, sme už spomínali. No tu vystupuje ako nový moment poukaz, že schopnosť slobodne stať sa sám sebou je súčasne darom, čiže nepredpokladá iba aktivitu a snahu možnej existencie realizovať seba. Tento moment jednoznačnej závislosti je novum aj ak berieme do úvahy Jaspersovu

¹³ Pozri dielo *Nietzsche*. Berlin 1936.

¹⁴ *Von der Wahrheit*, str. 77.

formuláciu, že existencia a transcendentno sú vzťahnuté na seba, že je medzi nimi „pôvodná“ jednota, pôvodný kontakt, ktorý sa možná existencia usiluje obnoviť. A, prirodzene, rozpor výrazne vystupuje aj vo vnútri výroku, lebo ako možno zlúčiť skutočnosť slobodného prichádzania k sebe, slobodného sebatvorenia ako výsledku maximálneho vypätia novej existencie tvárou v tvár s hraničnými situáciami a nevyhnutnosťou stroskotania s poznámkou, že je to dar, dar predpokladajúci darcu, ktorý ľubovoľne rozhoduje, či daruje alebo nie. Jaspers sám uvádza v pochybnosť celé svoje apelovanie na človeka, aby sa stal sám sebou, i jeho terapeutický význam, všetko svoje úsilie pri analýze ľudského bytia ako návodu pre filozofovanie každého jedinca, ako starosti o jeho existenciu. Tento rozpor nezmiernuje ani skutočnosť, ak úvodom tvrdí, že základ bytia je temný, že je to ukrytosť. Napriek osobnému dištancovaniu sa tu filozof v mnohom výrazne blíži k nábožensky orientovaným filozofiám, aj keď jeho filozoficky erudovanému racionálnemu duchu je idea boha osobne neprijateľná. A je vskutku zaujímavé, že u voľnomyšlienkárskeho vychovaného protestanta badať tak citeľne mystické plotinsko-judaistické vplyvy.

Aký je teda vzťah existencie a troch druhov „obklopujúceho, ktoré sme my“? Existencia je predovšetkým schopnosťou byť. Nielenže som tu, som bodom vedomia vôbec, alebo som miestom duchovného pohybu a tvorenia, ale môžem v tom všetkom byť ja sám, byť autentický, alebo sa v nich stratím, rozpustím. Tieto tri druhy obklopujúceho predstavujú skutočnosť sveta, ale až existencia môže byť pôvodom opravdivej reality pre človeka, bez nej by celá šírka a realita tu-bytia boli iba zdanlivé. Až existencia dáva zmysel ľudskej imanentnosti. Medzi človekom ako tromi druhmi obklopujúceho a existenciou, transcendujúcou v nich, je skok, ktorý sa odlišuje od skokov medzi ostatnými druhmi obklopujúceho. Keď si v nich sprítomníme existenciu, neodspejeme k nijakému novému obsahu a predmetne naplnenému priestoru, ale ku transcendentnej skutočnosti, ktorá, hoci nie je vôbec uchopiteľná, má byť nositeľom všetkého. Obklopujúce tu-bytia, vedomia vôbec a ducha sa objektivizujú, aj keď vždy len partikulárne a rozpoltené, predsa ich však možno skúmať. Imanentnosť týchto druhov obklopujúceho sa prejavuje empiricky v zistiteľných realitách. Existencia sa však nemôže stať predmetom nijakej špecifickej objektivizácie. Nejaví sa nijakému imanentnému vedeniu, ale iba existencii samej, otvorenej iným existenciam. Prítom uvedené tri druhy obklopujúceho sú nevyhnutnou podmienkou, aby sa existencia prejavila sama sebe a realizovala sa.

Existencia je vo svojej podstate štrukturovaná vnútornými komponentami, ktoré nemožno postihovať prostriedkami, určenými pre predmetný svet. Znamená to však v každom prípade, že sa treba vzdať možnosti objektívne skúmať a postihovať vnútorné fenomény človeka? Vyčerpávajú azda doteraz používané prostriedky všetky možnosti preniknúť do skrytých sfér ľudského vnútra? Podľa Jaspersa možno objektívne skúmať iba predmetný svet, autentický svet človeka ako ne-objektu je pre vedu neprípustný. Čo však podľa Jaspersa treba rozumieť ako objekt? „To, čo stojí pred nami viditeľne v priestore, je modelom každej objektivít.“ „Objektívne myslenie“ je myslením v priestorových obrazoch. Je

isté, že štruktúra vedomia v žiadnom prípade nemá objektivitu priestorovej veci, napriek tomu má odvodená metafyzickú objektivitu ktorá ju robí možným predmetom empirického bádania. Iba keď prideme k existencii, dosiahneme absolútnu ne-objektivitu, ktorej sebaurčenie však je centrom nášho jestvovania, z ktorej možno vidieť Bytie a z ktorej je osvetľovaná esencialita každej objektivitu.¹⁵

Je nesporné, že to, čo vidíme v priestorových obrazoch sa kvalitatívne líši od psychických zážitkov, pamäti, vôle, abstraktných útvarov a pod. Nesporná je aj potreba používať iné spôsoby skúmania, postihovania a generalizácie. Jaspers sám rozširuje oblasť objektivitu ďaleko za to, „čo je viditeľné v priestore“, keď tvrdí: „Všetko, čo pre nás je, má stránku objektivitu: mysliteľné i nemysliteľné, reálne i nereálne, pravdivé i nepravdivé, tušené i imaginatívne, možné i nemožné. Všetko, o čom rozmýšľame, je nejakým spôsobom objekt.“¹⁶

Iba existencia a transcendentno sú mu absolútnymi ne-objektivitami, tým, čo absolutno nemožno poznať. Súčasne sú však tým, o čom nemožno racionálne uvažovať a čo sa takto nevyhnutne vyčleňuje z rámca filozofie. Ozaj rozporná logika myslenia: všetko, čo má charakter objektivitu, je vo svojom podstatnom určení postihnuteľné iba v závislosti na existencii, sama existencia je však nepoznatelná, je mimo rámca možností objektívneho uvažovania, je mimo priestoru filozofie, je vecou síce „filozofickej“, ale predsa viery. „Osvetľovanie“ existencie totiž nemá nič spoločné s kognitívnymi postupmi, nemá absolútne nijaký charakter poznania. Je iba výzvou, aby iní hľadali seba, aby sa ich pozornosť obrátila na vnútorný svet ich existencie a transcendentna.

Projekt filozofického myslenia takto končí v totálnom rozpore s elementárnymi predpokladmi jeho výstavby. Je budovaný iba preto, aby vlastne sám ukázal svoju ohraničenosť a rozpornosť: lebo to, čo má zmysel a čo dáva zmysel, je mimo jeho dosahu, je iracionálne a môže byť iba predmetom viery.

АНТИНОМИИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ ТЕОРИИ БЫТИЯ

Эвелина Боднарова

В статье подвергается критическому анализу теория бытия Ясперса. Автор уделяет внимание прежде всего той части онтологического проекта Ясперса, в которой под субъектно-объектной структурой Ясперс ищет более первичный уровень бытия, „первоисточник“ бытия, из которого субъект и объект выступали бы как формы или виды „окружающего“ (Weisen des Mugreifenden). Однако, более глубокий анализ этого понятия вскрывает его антиномический характер и внерациональное идейное происхождение. Здесь следует искать и источник дальнейших антиномий, столь характерных не только для его теории бытия, но и для его способа философского рассуждения вообще. С другой стороны, „существование“ и „трансцендентное“ являются абсолютными не-объектами, значит, они не

¹⁵ *Philosophie II*, str. 22.

¹⁶ *Von der Wahrheit*, str. 231.

доступны объективному познанию, с другой стороны, все, что имеет объективный характер постижимо в своей сущности только в зависимости от существования. Но само существование непознаваемо, оно вне рамок возможности объективного рассуждения, вне философии. Поэтому его „объяснение“ может быть только призывом к тому, чтобы другие искали самого себя, чтобы они обратили внимание на внутренний мир своего существования и трансцендентального. Тут неизбежно кончается философия и открывается простор для спекуляций, которые у Ясперса свидетельствуют о мистических платинско-юдаистских влияниях на него.

ANTINOMIES OF THE EXISTENTIAL THEORY OF BEING

Evelína Bodnárová

A critical analysis of Jaspers' theory of being is given in the present paper. Above all, those aspects of Jaspers' ontological project are dealt with, in which under the structure of subject-object a more original level of being is looked for, an „original source“ of being, from which subject and object would rise as forms or kinds of „the surrounding“ (Weisen des Umgreifenden). However, a deeper analysis of this notion reveals its antinomic character and extra-rational origin of thought. Here the source of another antinomies should be looked for, which so expressively mark not only Jaspers' theory of being but also his way of philosophical reasoning in general. On the one hand, „existence“ and „transcendence“ are absolute non-objects, i. e., they are inaccessible to objective knowledge. On the other hand, everything that has the character of objectivity is, in its essential determination, apprehensible only in dependence upon existence. However, existence itself is unknowable, it is beyond the framework of the possibilities of an objective reasoning, it is beyond the area of philosophy. Therefore, its „illumination“ cannot be more than a call that the others should seek for themselves, pay attention to the inner world of their existence and transcendence. Philosophy inevitably comes to an end here and room is being open up to speculations which reveal, in Jaspers, mystical Plotinian-Judaistic influences.